Nyelvi univerzálé-e a szleng?

Tanulmányomban azt igyekszem bizonyítani, hogy a szleng abszolút univerzálé, azaz minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van az emberi nyelv kialakulása óta, és létezése törvényszerű. Ezt nem a szleng fellelt nyelvemlékei vagy a ma ismert szlengek bizonyítják elsősorban, hanem a szleng és az emberi nyelv eredeti funkcióinak feltárása. Eszerint a szleng fő funkciója a fatikus, kapcsolatfenntartó, -megerősítő és identitásjelző funkció a nagyobb közösségen belüli kiscsoportokban. A szleng tulajdonképpen a kiscsoport és az egyén verbális lázadása a hierarchia ellen, ami az egó védelmét és a csoportnyomás alóli felszabadulást szolgálja. Ebben a szerepében és alkalmazott eszközeiben a szleng rendkívül közel áll a bahtyini karnevál felszabadító nevetéséhez és lefokozó-materializáló groteszk realizmusához, vélhetőleg azért, mert a szleng a karneváli felszabadító nevetést, és ezzel magát a karnevált menti át a hétköznapokba. Mivel a szlenget (és vele együtt a nyelvet) létrehozó okok az ember legalapvetőbb emberi tulajdonságaiból, a Homo sapiens társas jellemzőiből származnak, azt is elmondhatjuk, hogy létrejöttének elsősorban nem nyelvi, hanem biológiai-etológiai-szociális okai vannak, épp ezért a szleng nem egyszerűen nyelvi, hanem „emberi" univerzálé is.

Mintha az utóbbi években egyre gyakrabban találkoznánk azzal a véleménnyel, hogy a szleng univerzális jelenség (PENTTINEN 1984, p. 7; CHAPMAN 1988, p. xiv; TENDER 1997, p. 91). Anélkül, hogy ennek az állításnak a bizonyításával megpróbálkoztam volna, én magam is tettem már efféle kijelentést, azt hangoztatva, hogy a szleng nyelvi univerzálé, hiszen vélhetőleg minden nyelvben és a nyelveknek minden korszakában megtalálható. Létrejöttének egyik alapvető, talán legfontosabb feltétele egy olyan közösség, amelynek tagjai napi intenzív beszédkapcsolatban állnak egymással. Ha ez az intenzív beszédkapcsolat megvan, akkor a nyelvben feltűnnek a szlengjelenségek. Minél intenzívebb a beszélőközösség tagjainak (beszéd)kapcsolata, annál gyakoribbak a szlengjelenségek (KIS 1997, p. 241).

Az ilyen kijelentések azonban önmagukban még talán hipotézisnek se alkalmasak, hiszen csak annyit állítunk velük, hogy nem tudunk elképzelni olyan nyelvet, amelyben ne lennének olyan sajátos kisközösségi, egyazon dialektuson belüli beszédmódok, amelyek (gyakran szándékoltan) eltérnek a közösség szokásos beszédétől, még ha ezeket az eltérő beszédmódokat sem az adott nyelv kutatói, sem a nyelvváltozat beszélői nem tekintik is szlengnek. Ez azonban csak megérzésen alapuló vélekedés, és nem adatokkal alátámasztott tény.

Épp az adatok hiánya miatt minősíti a „Nyelvi univerzálé-e a szleng?" kérdést Péter Mihály megválaszolhatatlannak: „A kérdésre kérdéssel válaszolok: vajon elegendő empirikus (nem kis részben történeti) anyag áll-e rendelkezésünkre a válaszadáshoz?" (PÉTER 1999, p. 33). Ki nem mondott véleménye szerint jelenleg még túl kevés ismeret van birtokunkban ahhoz, hogy a szlenget valóban nyelvi univerzálénak minősíthessük.

De vajon csak a világ mai és hajdani nyelveiben fellelhető összes szleng megtalálása és leírása bizonyíthatja a szleng nyelvi univerzálé voltát? Úgy gondolom, nem. Mielőtt azonban ennek a gondolatnak a kifejtésébe kezdenénk, érdemes arról szólni, hogy mit tekintünk nyelvi univerzálénak.

A nyelvi univerzáléknak alapvetően két fajtáját szokták megkülönböztetni. Az egyik típus az *abszolút univerzálé,* amely lehet deduktív (a nyelvleírási eljárás során elkerülhetetlen a priori állítás vagy a priori premisszákból következő ítélet) és induktív (amikor empirikusan posztulálható bizonyos jelenségek univerzális érvényessége). Az *abszolút univerzálé* ellentéte a *statisztikai univerzálé* (tendencia, quasi-universalia, near-universal, relative universal), amely ugyan a nyelvek döntő többségében megfigyelhető, de akadnak alóla kivételek is. Az univerzálék egyébként logikai formájukat tekintve jórészt implikációk *(implikációs univerzálé),* azaz a „ha X, akkor Y" formában jelennek meg (HAJDÚ, DOMOKOS 1978, pp. 112–113).

A szleng univerzálénak minősítése számos problémát vet fel. Először is a kutatók nem említik meg, hogy statisztikai vagy abszolút univerzálénak tartják-e a szlenget.

Ha azt kezdjük el kutatni, hogy melyik nyelvben találunk szlenget, és vajon milyen régi egy-egy nyelv szlengjének legkorábbi nyelvemléke, akkor a szlengről legfeljebb azt állíthatjuk majd, hogy ez olyan nyelvi jelenség, ami a világ nyelveinek egy részében (talán többségében — bár ez soha sem lesz bizonyítható) megvan, és amely már több száz, esetleg egy-két ezer éve is megvolt bennük. Mindezek alapján a szlenget „csak" statisztikai univerzálénak tekinthetjük.

Az abszolút univerzálénak minősítéssel szemben ez a kijelentés látszólag sokkal enyhébb állítás, azonban még ennek az igazolása sem egyszerű, hiszen a világ nyelveit nézve meglehetősen kevés anyag áll rendelkezésünkre (különösen a nem európai kultúrkörben beszélt nyelvek esetében), bár — még ha nagyon szerény mennyiségben is — már hozzáférhetők kisebb szlenggyűjtemények a világ legkülönbözőbb nyelveiből. Az interneten olvasható például az az olvasók által gyarapított „The Alternative Dictionaries" (An international slang — an internet collaborative project: http://www.notam.uio.no/~hcholm/altlang/), amely 160 nyelvből gyűjt, s jelenleg (2006. január 16-án) 77-ből tartalmaz is szlengszavakat és -kifejezéseket. Ezen a helyen néhány adattal képviselve van például a kínai, a japán, a tamil, a hindi, az üzbég, a vietnami, a thai, az amhara és még számos más nem Európában beszélt nyelv szlengje, sőt még eszperantó szlengszavakkal is találkozhatunk itt. Mindezzel együtt ez a 77 vagy éppen 160 nyelv még a világ nyelveinek 2–3%-át sem teszi ki, statisztikai bizonyító ereje tehát minimális.

Ráadásul a régiségből még ennél is kevésbé vannak adataink, ami teljesen természetesnek nevezhető, hiszen a szleng jellegzetesen szóbeli jelenség, írásban ritkán rögzítették, így írásos emlékei csak elvétve kerülnek elő. Tudjuk persze, hogy „már" a szanszkritban is voltak szlengszavak (vö. *kapāla* 'tál' → 'fej': PEI 1960, p. 144), és hogy az újlatin nyelveknek a vulgáris latinból magyarázott szavai (ld. TAMÁS 1969, pp. 35–40; PEI uo.) mögött gyakran szintén a ma szlengnek nevezett jelenséget sejthetjük: latin *equus* 'ló' ~ *caballus* 'gebe' >> francia *cheval,* spanyol *caballo,* olasz *cavallo* 'ló'; latin *follis* 'bőrzsák, fújtató' → 'balga, esztelen, bolond' >> francia *fou* 'bolond'; latin *testa* 'cserépedény' → 'fej' >> francia *tête,* olasz *testa* 'fej' stb.

Végeredményben azonban az afféle érvek, miszerint már az ókori vígjátékokban is feltűnik a szleng, hogy már Shakespeare is szlengkifejezéseket ad egyes szereplőinek a szájába, vagy hogy már Villon számos balladát írt tolvajnyelven, meglehetősen gyengék (ANDERSSON, TRUDGILL 1990, pp. 80–81), hiszen pusztán néhány évszázadra tágítják a vizsgált időmetszetet, a nyelvi és kultúrkör szempontjából pedig, ha a szanszkrit példát nem számoljuk, nem is lépünk ki az európai régióból.

Épp ezért úgy gondolom, hogy a szleng nyelvi univerzálé voltát nem is igen érdemes írásos nyelvtörténeti adatokra és az ezekből származó következtetésekre alapozni, hiszen tízezer évekkel kellene visszamennünk az időben, ami — ismerve a nyelvtörténeti módszerek korlátait — meglehetősen reménytelennek látszik.

A fellelhető szlengadatok térbeli és időbeli határai miatt azt gondolhatnánk, hogy a szleng abszolút univerzálé volta nem bizonyítható, legfeljebb arra van esély, hogy azt bebizonyítsuk, hogy bizonyos feltételek teljesülése mellett (egyféle implikációs univerzáléként) a szleng feltűnik a nyelvekben. Ezt a vélekedést azok a szlengfelfogások sugallják, amelyek szerint szleng a modern kor nagyvárosainak népnyelve. Ezek szerint a szleng csak a civilizáció fejlődésének azon a szintjén tűnik fel, amely a nagyvárosok létrejöttével, az eltérő kultúrájú csoportok egymás mellett élésével jelenik meg az emberiség történetében (ALLEN 1994, p. 3961).

A magyarországi szlengkutatók közül például Péter Mihály véli úgy, „hogy a szleng kialakulását a városi, sőt nagyvárosi életforma segíti leginkább; ez is amellett szól, hogy a szleng a nyelvhasználat történeti kategóriája" (PÉTER 1999, p. 33), bár rögtön hozzá teszi azt is, hogy „az a körülmény, hogy hagyományőrzés és újítás, szabályszerűség és »rendhagyás«, automatizáltság és aktualizáció a nyelv életét alapjában meghatározó antinómiák, legalábbis a »szlengesedés« univerzális tendenciájára utalnak. Partridge a szlenget ugyanolyan régi jelen-

ségnek tartja, mint a költői nyelvet, minthogy a nyelvi játék és a spontán önkifejezés az emberekre jellemző ősi vonás” (uo.).

Az efféleképpen értelmezett szleng kialakulásához „léteznie kell egy társadalmilag elfogadott standard nyelvi változatnak” (KÖVECSES 1997, p. 9), hiszen „az antinormatív beállítottságú, »másként mondó« beszédmódnak csupán egy kodifikált presztízsváltozat lehet a *raison d'être*-je” (PÉTER 1999, p. 33).

Ebben a megközelítésben a szleng olyan implikációs univerzálé, amelynek létezése egy tőle független jelenség, a standard megjelenéséhez van kötve. E szerint a szleng nem lehet egyidős az emberi nyelvvel, és nem is fordulhat elő minden nyelvben: csak azokban a nyelvekben tűnik fel a szleng, amelyekben lejátszódott a standardizáció. Az ezt a gondolatsort elfogadó kutatók (mint az ebben a kötetben megjelent előadásában Péter Mihály is) a szlenget kváziuniverzálénak tekintik.

Bár a szlengkutatók többsége számára talán meggyőzőnek látszik a szlengnek efféle nagyvárosi népnyelvként, a standarddal szemben megszülető ellennyelvként való felfogása, azonban ennek a véleménynek már az előbb felsorolt néhány nyelvtörténeti adat is ellentmond, hisz ezekből is látszik, hogy a szleng már a standardok kialakulása előtt is létezett az érintett nyelvekben.

Sokkal reálisabb felvetés az, amelyik nem köti a modern kori társadalomhoz és a standard meglétéhez a szleng kialakulását. Így gondolja ezt Szilágyi N. Sándor, aki azt írja, hogy a szleng „egy olyan beszédmód, amely a nyelv emelkedett és közönséges változata közül mondhatni programszerűen a közönségest valósítja meg, éspedig annak is az elérhető végletét. Megírták már róla, hogy ez tulajdonképpen egy »ellennyelv«, de itt pontosítanunk kell: nem általában a beszélt nyelv, hanem az emelkedett változat ellennyelve. Számos jellegzetessége az emelkedett nyelvváltozat tükörképeként értelmezhető igazán. (Nekem éppen ezért az a véleményem, hogy szleng azóta és ott létezik, amióta és ahol a nyelvnek kialakult valamilyen emelkedett változata, akár ha csak rituális nyelvként is. Ha létezik olyan nyelv, amelynek nincs emelkedett változata, akkor ott valószínűleg szleng sincs.)” (SZILÁGYI N. 2006).

Szilágyi utolsó mondata számomra többet mond annál, minthogy pontosítva, reálisabb körülmények közé helyezve, de mégiscsak kváziuniverzáléként[Hiba! A könyvjelző nem létezik.] kezeljük a szlenget. Ez a kijelentés ugyanis azt sugallja, hogy nagyon kevéssé képzelhető el, hogy létezhet emelkedett változat nélküli nyelv. És ebből már talán az is következik, hogy nagyon kevéssé képzelhető el, hogy létezzen szleng nélküli nyelv: számomra úgy látszik, hogy a szleng mégis inkább abszolút univerzálé, olyan nyelvi és kulturális régióktól, továbbá időtől

függetlenül létező jelenség, amely egyidős az emberi nyelvvel. Amióta a *Homo sapiens* használja a mai értelemben vett nyelvet, valószínűleg használja a szlenget is.

Úgy vélem, a nyelv evolúcióját, kialakulását vizsgálva elvileg rálelhetünk arra az állapotra, amikor az emberi csoportokban megjelenő, mai értelemben vett nyelvben (magával a nyelvvel egy időben és annak részeként) feltűnnek a szlengjelenségek.

Ebben az írásban nem lehet célom, hogy akárcsak töredékesen is áttekintsem a nyelv eredete kapcsán felvetődött különböző elméleteket. Azokat a gondolatokat viszont mindenképpen szükséges hosszabban idéznem, amelyek arról szólnak, hogy melyek azok az emberek közötti társas kapcsolatokkal összefüggő okok, amelyek törvényszerűvé teszik a szleng kialakulását, és amelyek a szlengeket mind a mai napig fenntartják. Ezek az okok egyébként ugyanazok, mint amelyek egyúttal a nagyobb közösség viszonylatában a szlenget magába foglaló nyelvet is létrehozták és fenntartják. Ezen okok feltárása a nyelv eredeti funkcióinak rekonstruálása révén tűnik a leginkább elérhetőnek.

Hogy mik a nyelv (és a szleng) eredeti funkciói, azt egyrészt megállapíthatjuk a mai nyelvek napjainkban megfigyelhető funkciót számba véve, abból kiindulva, hogy a modern ember nyelve evolúciós léptékkel mérve nem túl régi, legfeljebb 100–150 ezer éves, bár lehet, hogy csak 40–50 ezer éve alakult ki a ma ismert formájában. Mivel ez idő alatt semmilyen ugrásszerű (például genetikai) változás nem történt a *Homo sapiens*-szel, nyugodtan feltételezhetjük, hogy nyelvünk manapság is azokra a funkciókra a legalkalmasabb, amelyekre eredetileg létrejött, és amelyek a leginkább adaptívak voltak a természetes szelekció során.

Másrészt eljárhatunk az etiológiai funkcionalizmus alapján is. Az etiológiai funkcionalizmus azt jelenti, hogy amikor egy jelleg funkcióját meg akarjuk állapítani, nem az aktuális bemenetekre és kimenetekre kell koncentrálnunk, hanem a jelleg evolúciós múltjára és arra a környezetre, ahol és amikor a kérdéses funkció kifejthette oksági hozzájárulását saját szelekciójához. Ezt a releváns időszakot amúgy a Homo-nemzetség kialakulásának és fejlődésének időszakára helyezhetjük, ami nagyjából a kőkorszaknak feleltethető meg (NEMES, MOLNÁR, 2002, pp. 21–22).

Már abban az esetben is jól látható, ha a nyelv eredeti funkcióit a maiakból kiindulva keressük, hogy a nyelv elsősorban nem arra való, amire a nyelvészek és a nem nyelvészek közkeletű vélekedése szerint főképp használni szokták: a nyelv elsősorban nem a gondolatközlés, az objektív információátadás eszköze. És vélhetőleg nem volt az kialakulásakor sem. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a nyelv kifejezetten nehézkesen kezeli a térbeliségre, az érzésekre és az érzelmekre vonatkozó leírásokat, valamint hogy csak mérsékelten jól alkalmazható egyszerű információk közlésére. Kiemelkedően alkalmas viszont arra, hogy társas kapcsolatokat

építsünk és tartsunk fenn a segítségével, és hogy befolyásoljunk másokat (AITCHISON 1996, SÁNDOR 2002, p. 69).

Ezt a társas funkciót mutatja az is, hogy a nyelv minden megszólaláskor elkerülhetetlenül jelzi csoportidentitásunkat és a beszélgetőtársunkhoz való viszonyunkat, azaz minden esetben jelzi, hogy melyik csoporthoz tartozunk, és azt is, hogy a csoport hierarchiájában milyen helyet foglalunk el. A nyelvnek ez a tulajdonsága rendkívül adaptív a csoportszerveződés szempontjából, mert egyszerre biztosítja a csoportok közötti elszigetelődést és stabilizálja a csoporton belüli hierarchiát, vagyis jelentősen növeli a csoportkohéziót (SÁNDOR 2002, pp. 69–70).

Mind az etológusok (vö. CSÁNYI 1999, pp. 231–265), mind a szociolingvisták megfigyelései arra utalnak, hogy a nyelv helye és szerepe nem az egyén, hanem a csoport szintjén magyarázható meg, és ez a nyelvhasználat alapvetően nem tudásátadás, fő funkciója nem a jakobsoni referenciális funkció, hanem mint az állati kommunikáció sok egyéb fajtája, az emberi beszéd is úgy fogható fel, mint egy olyan viselkedési aktus, amely megváltoztatja egy másik élőlény magatartásának valószínűségi mintázatát olyan módon, hogy ez a kommunikáló számára, sok eset átlagában, fennmaradása, szaporodása szempontjából előnyös legyen (CSÁNYI 1999, p. 231). Ez a kommunikáció etológiai szempontból nézve viselkedés (vö. SZILÁGYI N. 2004, pp. 42–45), ami szabályozza az egyed felismerését és azonosítását, a csoporton belüli rangsort, az agressziót, segíti a kontaktus fenntartását stb.

A jelenleg létező nyelvek működése során megfigyelt tényezők és az etológiai kutatások arra mutatnak, hogy a mai értelemben vett nyelv megjelenése nagyon szorosan összekapcsolódik a korai emberek közösségi igényeivel. Akár úgy, hogy a nyelv abból a társas intelligenciából vált lassan le, amely eredetileg a főemlős agyban a társas helyzetek kezeléséért felelt (MITHEN 1996), akár úgy, hogy a nyelvi jelentés belső reprezentációja a főemlősök társas helyzetekre vonatkozó reprezentációjából származik (WORDEN 1999). Ezt erősíti Merlin Donald (1991) elmélete is, mely szerint a hangzó nyelv megjelenését bizonyos kognitív átmenetek tették lehetővé (SÁNDOR 2002, pp. 68–69).

Az idevonható feltevések közül a legismertebb talán Robin Dunbar elmélete (1996), mely szerint a nyelv kezdetben ugyanazt a csoport- és koalícióösszetartó szerepet játszotta és játszsza részben ma is, mint amit a kurkászás az emberszabásúaknál. Ennek az elméletnek a kiindulási alapja az a megfigyelés, hogy a Homók evolúcióját — ami mindvégig kis és erősen zárt csoportokban zajlott — egy bizonyos csoportméret-növekedés kísérte: a korai habilinek még húsz-egynéhány fős csoportokban éltek, míg később a Sapiensek esetében a csoport létszáma már megközelíthette a 140-150-et is. A csoportok létszámának növekedésével nőtt a csoportok szétbomlására irányuló erők száma is: nőtt a konfliktusok lehetősége, ami miatt fokozott

szükség volt az agresszió csökkentésére, a csoportstabilitás és a csoportkohézió biztosítására. Ennek a főemlősöknél különféle módjai alakultak ki, amelyek közül a legelterjedtebb — mint Dunbar is kifejti — a kurkászás, a másik szőrzetének egyféle békéltető, megnyugtató szándékkal történő tisztogatása. A kurkászás során három-hét-nyolc fős összetartó csoportok jelennek meg a nagycsoporton belül, amelyek megvédik a csoporttagokat a külső támadókkal szemben (DUNBAR 1996; 2003; SZVETELSZKY 2002, p. 30).

Miután az evolúció során a kurkászás lehetőségei erősen beszűkültek (hiszen egy megnövekedett létszámú csoportban már nem lehet minden kapcsolatmegerősítést ezzel megoldani), becéző, összetartozást erősítő szerepét más eszköz, elsősorban a vokális beszéd vette át. A beszéd ugyan a kurkászás egynémely fontos velejáróját (pl. a közvetlen érintést, simogatást, és az ezzel járó enyhe eufóriát kiváltó endorfinkiválasztás stimulálását) nem pótolhatta (a kurkászásnak ezt a funkcióját majd a nevetés veszi át; vö. DUNBAR 2003), azonban ettől eltekintve a nyelv nagyszerűen működik ebben a szerepben: szavakkal is kiválóan lehet simogatni, megnyugtatni, feszültséget oldani, és ráadásul ez a tevékenység egyszerre több egyedre is irányulhat. A „kurkászó", kapcsolatfenntartó, -megerősítő beszélgetés, a pletykálkodás számos különböző kultúrában végzett megfigyelés szerint ma is a legtipikusabb nyelvhasználati forma (DUNBAR 1996, SZVETELSZKY 2002, pp. 29–30). A nyelvnek ezt a szerepét szokták Malinowski (1953) terminusával fatikus funkciónak nevezni, és sokak véleménye szerint ez a vokális nyelv eredeti funkciója. A további funkciók erre rétegződtek rá, gyakran el is takarva az eredetit.

Az eddig felvázolt okok és körülmények evolúciós nyomása alatt kialakult nyelv beilleszkedik abba a tényezőegyüttesbe, amit humán viselkedési komplexnek nevez az etológia, és ami azokat a csak az emberre jellemző jegyeket tartalmazza, amelyek a csimpánz rokonainktól való elválás óta alakultak ki, ezért speciálisan emberiek (CSÁNYI 1999, p. 125). A humán viselkedési komplexnek a nyelv magától értetődően nemcsak része, hanem alakítója is. Óriási szerepe volt például a csoportok individualizálódásában, más csoportoktól való izolációjában. Mivel a nyelv nem genetikusan öröklődik, törvényszerű, hogy csoportonként egyedivé, eltérővé fejlődik, fejlődött. Ezek az eltérő nyelvek csak egy-egy csoporthoz kötődtek, ezért a nyelv a csoporthoz tartozás egyik legjobb ismérve lett, ami kifelé elszigetel, befelé pedig a csoportkohézió növelésére szolgál, és a csoporttagok felismerésének egyik fő eszköze, amelynek segítségével könnyebb megkülönböztetni (megbélyegezni) a „potyázókat", akik részesedni akarnak a csoportélet előnyeiből, de maguk semmivel sem akarnak hozzájárulni a csoport boldogulásához (SÁNDOR 2002, pp. 70; DUNBAR 2003).

A nyelvről és a nyelv alapvető funkcióiról eddig elmondottak véleményem szerint érvényesek a szlengre is, amivel kapcsolatosan elsősorban azt a kérdést kell feltennünk, hogy hol találjuk meg a szleng a helyét a maximum 150 fős kőkori közösségek nyelvében.

Robin Dunbar a szociális agy hipotézise (1998) kapcsán felhívja rá a figyelmet, hogy egy 150 fős csoport korántsem alkot homogén egységet az egyének szempontjából. Hangsúlyozza, hogy „Valószínűleg kognitív korlátok limitálják azoknak az egyéneknek a számát, akikkel bizonyos intenzitású kapcsolatot vagyunk képesek ápolni. Régóta ismert tény például, hogy azoknak az egyéneknek a száma, akikhez különösen szoros kötődésünk lehet, mindössze 12-15 lehet, és ezen belül lehet egy körülbelül 5 fős belső kör, amelynek tagjaival még erősebb a kapcsolatunk. Ezenkívül számos jel utal arra, hogy kapcsolatrendszerünk többrétegű lehet, a rétegek határai 35, illetve 80-100 körül mozognak, és a számok növekedésével párhuzamosan csökken az érzelmi intenzitás és közelség. Ez olyan, mintha mindegyikünk egyre nagyobb, 5, 15, 35, 80 és 150 fős körök középpontjában helyezkedne el.” (DUNBAR 2003).

A szleng föltételezésem szerint ebben a rétegzett társas hálózatban azokkal a nyelvhasználati formákkal azonosítható, amelyek a nagyobb közösségen belüli szűkebb, érzelmileg erősen kötődő, egymáshoz nagyon közel álló tagokat magukba foglaló csoportokban (koalíciókban) használatosak. Ezek a kiscsoportok jelentős részben épp a saját maguk által kialakított nyelv segítségével individualizálódnak, és a közös nyelv tudata esetükben is a csoporttudat részét képezi. A szlengkutatók ezt úgy szokták megfogalmazni, hogy minden csoport megteremti a maga szlengjét (vö. JELISZTRATOV 1998, p. 20). A szleng ebben a szerepben természetesen nem tér el a csoport közös nyelvétől vagy más nyelvváltozataitól, azok is ugyanolyan funkciókat látnak el az őket használó nagyobb csoportokban, mint az egyes szlengek a maguk szűkebb koalíciójában. A szlengek ugyanis alapvetően nem mások, mint a fölébük rétegződő közös nyelv, sőt vélhetőleg — legalábbis nyelvi eszközeiket, szókészletüket tekintve, tehát a szlenget pusztán lexikális vagy grammatikai kategóriaként nézve — a közös nyelvhez képest csak részrendszerként írhatók le, amelyek viszonylag kis mennyiségű, jelzett, a kiscsoportra utaló, emocionálisan feltöltött elemeket tartalmaznak.

A szlengnek a csoporton belüli koalíciók identitást jelző és szolgáló nyelváltozataként való felfogása révén több tulajdonságára is élesebben rávilágíthatunk, és számos szlenggel kapcsolatos attitűdöt, vélekedést megmagyarázhatunk. Például azt, hogy miért szokta oly markánsan elítélni egy-egy nyelvközösség (de gyakran maguk a szlengbeszélők is) a szlenget.

Nyilvánvaló, hogy a csoportnak alapvető érdeke, hogy a közösségen belül lehetőleg ne legyenek kisebb-nagyobb klikkek, elkülönülő kiscsoportok, mert ezek a saját érdekük érvényesítésével az egész közösség (de legalábbis a közösségi hatalmat gyakorló koalíció) érdekeit

veszélyeztethetik. A széthúzás a csoport felbomlásának lehetőségét veti fel, ez pedig a kőkorszaki viszonyok között a csoporttagok pusztulásával egyenlő. Épp ezért a nagycsoport, illetve annak vezető, hangadó koalíciója igyekszik a kiscsoportokat megszüntetni, elszigetelni, a közösséget homogenizálni, szinkronizálni (közös rítusokkal, közös hiedelmekkel, a közös nyelv tudatával stb.). Ennek a homogenizációnak egyik módja a belső csoportok megszégyenítése, lejáratása, ami együttjár a rájuk jellemző beszédmód (szlengjük) megbélyegzésével, hiszen az egymást akár a többi csoporttaggal szemben is támogató, érzelmileg is rendkívül szorosan kötődő koalíciók szlengjét mind a tágabb körben fölöttük elhelyezkedő csoport(ok), mind maga a megbélyegzett koalíció az érintett kiscsoporttal azonosítja.

A helyzetet bonyolítja, hogy a kiscsoport tagjai a nagyobb közösségbe is tartozván, természetesen maguk is hasonlóan viszonyulnak más kiscsoportok szlengjéhez, hiszen ők is érzik, hogy az efféle nyelvileg is megnyilvánuló elkülönülés bomlasztja a csoportot. Éppen ezért nagyon valószínű, hogy saját szlengjükre vonatkozóan is elfogadják a megbélyegzést, és emiatt a szleng használata akár szégyenérzetet kelthet magukban a használókban is. A napjainkban végzett attitűdvizsgálatok jól mutatják ezt. (Például a börtönszlengre vonatkozóan lásd Szabó 2005 eredményeit.)

Megbélyegzettsége miatt a szleng sohasem rendelkezik nyílt presztízzsel, viszont a rejtett presztízs mindig is jellemzi, hiszen a szlengben beszélő a nyelvhasználatával azt fejezi ki, hogy őmaga a szűkebb közösségéhez tartozik, és emiatt a kiscsoport olyan kedvező jellemvonásokkal ruházza fel, mint például a barátságosság vagy lojalitás (TRUDGILL 2003, p. 30).

Attól függően, hogy a szlenghasználó kiscsoport és nyelve mennyire élesen áll szemben (szemben áll-e egyáltalán) a nagyközösséggel, a többség oldaláról nézve a szleng akár ellennyelvnek is minősülhet, a kiscsoport számára pedig a velük szemben álló nagycsoport elleni védekezés egyik eszköze lehet (vö. HALLIDAY 1976). (A kőkorszaki viszonyok között természetesen csak igen kevéssé képzelhető el, hogy a 100-150 fős közösségek tagjaiból ellencsoportok jöjjenek létre, ez inkább a későbbi korokban, az eltérő kultúrájú csoportokból kialakult, gazdaságilag és egyéb szempontokból is erősen rétegezett társadalmakban fordul majd elő; vö. TAYLOR 1994) A szleng ellennyelvvé válását az teszi természetes folyamattá, hogy a szleng megszületése mintegy nyelvi következménye annak a kiscsoportképződést kiváltó oknak, hogy a létrejövő kiscsoport tagjai szabadulni akarnak a nagycsoport nyomásától. A kiscsoportok pozitív szerepe éppen az, hogy felszabadítják az egyént a csoportnyomás alól. A szleng tulajdonképpen a csoport és az egyén verbális lázadása a hierarchia ellen és igazságtevés humorral (PENTTINEN 1984, p. 14). Ez a verbális lázadás, azaz maga a szleng azért rendkívül sikeres, mert segít a feszültségek levezetésében, ám önmagában még nem veszé-

lyezteti a nagycsoportot, tehát nem rombolja le a kiscsoport és tagjai számára is életteret biztosító közösséget.

A szleng ilyen formán egyúttal önterápia is, az ego védelme az elnyomó közösség ellen. Robert L. Chapman így ír erről: „az ego sérült volta az ember leggyakoribb nem anatómiai jellegű problémája. A szleng akár gyógyír is lehet erre, önirányított terápia, mely egyidős az első beszélni tudó családdal. A család (akárcsak a társadalom) a hatalom és a jog hierarchiáját tartja fenn, mely ellen a gyermek egészséges, fejlődő énjének szüksége van kompenzálásra gyengesége és bűnössége miatt. A szleng mint gyógyír tagadja a gyengeséget, illetve kérkedik a bűnösséggel. Ebből a nézőpontból nyugodtan állíthatjuk, hogy a terapeutikus, gyógyító szleng szükséges az én fejlődéséhez, s hogy a társadalom nem működne szleng nélkül. Különös, hogy egy olyan nyelvi jelenség, mely ennyire tünékeny és frivol, mint általában a szleng, egyúttal ennyire mély és létfontosságú lehet az emberi fejlődés és rend szempontjából. (…) Ebből a nézőpontból a szleng hasonló a profanitáshoz, és talán azonos is vele. A profanitáshoz hasonlóan a szleng is a pusztító fizikai tett helyettesítője.” (1988, p. xiv).

A szlengnek ez a személyiségvédő funkciója erős hasonlóságot mutat bizonyos ősi, a közösségi hierarchiát ideiglenesen megszüntető ünnepekkel, amelyeket a továbbiakban Bahtyin terminusát kitágítva *karnevál*-nak nevezzek. Sejtésem szerint a szleng a karnevál legfontosabb tulajdonságait menti át verbális formában a hétköznapokba. Ebből az irányból közelítve azt mondhatjuk, hogy mind a karnevál, mind a szleng az embernek azon a tulajdonságán alapul, hogy az egyén nem élhet állandóan a csoport nyomása alatt. A szoros közösséghez tartozás jó dolog, biztonságot nyújt, ám olykor-olykor ki kell törni belőle és önmagunkból. Ezt az excesszív szükségletünket elégíthették ki azok a rítusok, amelyeknek szabályozott szertartása biztosította, hogy a lázadás okozta robbanás ne váljon határtalanná, és ne vesse szét végképp a csoportot (ZOLNAY 1983, p. 232, vö. BAHTYIN 2002, pp. 18–19).

A karneválok legfőképpen arra szolgáltak, hogy az ember megélhesse a totális szabadságot. A karneváli szabadság megélésének legfontosabb eszköze a — Bahtyin szavaival — ünnepi, össznépi és ambivalens karneváli nevetés volt, ami „örömteli, ujjongva örvendező, de csúfolódó és gúnyolódó is; egyszerre tagad és állít, egyszerre temet és új életre kelt” (BAHTYIN 2002, pp. 20–21).

A nevetés fontosságát nem lehet kellőképpen hangsúlyoznunk az emberi életben (a karneválokon és a hétköznapokban) és az emberi nyelvben (a karneváli beszédben és a hétköznapi szlengben). A nevetés, mint Dunbar írja, többek között arra szolgál, hogy pótolja azt a kábító jellegű örömérzetet, amely alapvető fontosságú a szociális kötődésben, és ami a kurkászás háttérbe kerülésével hiányként jelentkezett volna. A nevetés ugyanolyan kábító jellegű hatá-

sokat képes kiváltani, mint a kurkászás: „ellazulunk, eufóriát érzünk, békében vagyunk a világgal és készségesek vagyunk azokkal szemben, akikkel együtt nevetünk. A jelek szerint a nevetés nagyon fontos szerepet tölt be az ember szociális interakcióiban.” (DUNBAR 2003).

A nevetés két speciális fajtája, a karneváli nevetés és a szleng hordozta nevetés nagyon sok vonatkozásban hasonlítanak egymásra, csak míg a karneváli nevetés a ritka ünnepek velejárója, a szlengnevetés a mindennapok „kábítószere”. Nem tévedek talán nagyot, ha úgy vélem, egyáltalán nem véletlen, hogy a szleng oly sok érzelmileg telített, és mindezzel együtt humoros, tréfás kifejezést tartalmaz. Olybá tűnik, hogy a szleng mintegy nyelvi sablonokba önti, a szavak révén materializálja, elraktározza a karneváli felszabadító nevetést, és ezzel magát a karnevált menti át a hétköznapokba.

A szlengnevetésről magáról nagyon keveset tudunk, de valószínűleg a karneváli nevetés számos tulajdonságát felfedezhetjük benne. Ez utóbbiról Bahtyin bőven értekezik, itt elég is talán csak felvillantani néhány, a karneváli nevetés kapcsán már leírt, de a szlengnevetésben is megfigyelhető, közösnek tűnő vonást. Ilyen például a karneváli nevetés esztétikai szemlélete, a groteszk realizmus. A groteszk realizmusban az ember mint csoportlény jelenik meg, akinek a teste nem válik egészen egyéni testté, nem választják el merev határok a külvilágtól. Az anyagi-testi elv hordozója itt nem az elkülönült biológiai egyed, hanem a csoport, méghozzá a fejlődése során állandóan növekedő és megújuló közösség (BAHTYIN 2002, pp. 28–29).

A groteszk realizmus (akárcsak a szleng) legfontosabb ismérve a lefokozás, vagyis a magasztos, szellemi, eszményi, elvont dolgok átfordítása a tiszta anyagiság, az evilágiság és a vele eltéphetetlenül összenőtt testiség síkjára. Az össznépi nevetés mint a groteszk realizmus valamennyi formájának szervező ereje már eleve az alsó, anyagi-testi régiókhoz kapcsolódik. A nevetés lefokoz és materializál (uo. 29–30).

A groteszk realizmus formájában megjelenő nevetés megbonthatatlan, belső összefüggésben van a szabadsággal (uo. 101) és a hivatalostól eltérő igazságfelfogással. Az ember a karneváli nevetésben rendkívül erősen érzékeli a félelem fölött aratott győzelmet. Ez az érzése nemcsak a misztikus félelem („istenfélelem”) és a természeti erőktől való rettegés legyűréséből fakadt, hanem mindenekelőtt abból, hogy a nevetés legyőzi az ember tudatát béklyóba verő, nyomasztó és megzavaró erkölcsi félelmet is (uo. 103). Ugyanis a közösség ünnepi kacagása nem csupán a túlvilág, a szent dolgok, a halál rettegése fölött arat diadalt, hanem mindenféle hatalomtól, mindenféle földi uralkodótól és általában minden elnyomástól és korlátozástól való félelem fölött is. Ez a nevetés nem külső mez, hanem lényegi, belső forma, amelyet nem lehet komolyságra váltani a benne föltárulkozó igazság tartalmának megsemmisítése és eltorzítása nélkül (uo. 106).

A karneváli nevetésnek ezeket a tulajdonságait felfedezni vélem a szleng nevetésében is.

Meggyőződésem, hogy az eddig felsorolt (valamint itt nem említett) tulajdonságainak köszönhetően a szleng az embernek mint társas lénynek a nyelvi eszközei, verbális kommunikációs módjai közül az egyik legfontosabb. A szleng annyira tisztán, jól láthatón, mitöbb: feltűnően és töményen őrzi az emberi nyelv eredeti funkcióit, hogy kis elfogultsággal fogalmazva a szlenget *nyelvesszenciának* is nevezhetjük, ami — mint JELISZTRATOV a szleng védelmében megfogalmazza — „nem valami fakultatív dolog a nyelvben, nem daganat, amely a nyelvi szervezet egészsége és szépsége érdekében eltávolítandó onnan, hanem éppen ellenkezőleg, a nyelv sajátos struktúraalkotó tényezője" (1998, p. 143).

Írásom végén ideje visszatérni a címében feltett kérdéshez: nyelvi univerzálé-e a szleng? Úgy vélem, eddigi gondolatmenetem alapján immár nyugodtan válaszolhatom, hogy az: a szleng használata minden bizonnyal a nyelv kialakulása óta jellemzi a *Homo sapiens*-t. A szleng abszolút univerzálé, létezése minden emberi nyelvben törvényszerű és törvényszerű volt. Sőt, mivel a szlenget (és vele együtt a nyelvet) létrehozó okok az ember legalapvetőbb emberi tulajdonságaiból, a *Homo sapiens* társas jellemzőiből származnak, azt is elmondhatjuk, hogy létrejöttének elsősorban nem nyelvi, hanem biológiai-etológiai-szociális okai vannak, épp ezért a szleng nem egyszerűen nyelvi, hanem „emberi" univerzálé is.

KIS Tamás

IRODALOM

AITCHISON, Jean, 1996, *The Seeds of Speech*, Cambridge, Cambridge University Press.

ALLEN, I. L., 1994, Slang: Sociology. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume 7.* Editor-in-Chief R. E. Asher. Coordinating Editor J. M. Y. Simpson. Oxford, New York, Seoul, Tokyo, Pergamon Press. 3960–4.

ANDERSSON, Lars-Gunnar, TRUDGILL, Peter, 1990, *Bad Language.* London, Penguin Books.

BAHTYIN, Mihail, 2002, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Budapest, Osiris.

CHAPMAN, Robert L., 1988, *A New Dictionary of American Slang.* Abridged Edition. London, Pan Books.

CSÁNYI Vilmos, 1999, *Az emberi természet. (Humánetológia).* Bp.

DONALD, Merlin, 1991, *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition.* Cambridge, MA, Harvard University Press.

DUNBAR, Robin, 1996, *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language* Cambridge, Harvard University Press.

DUNBAR, Robin I. M., 1998, The social brain hypothesis. *Evolutionary Anthropology,* Volume 6, Issue 5, 178–190.

DUNBAR, Robin I. M., 2003, Are there cognitive constraints on an e-world? In: Nyíri, Kristóf (ed.), *Mobile Communication. (Essays on Cognition and Community).* Vienna, Passagen Verlag. 57–70.

HAJDÚ Péter, DOMOKOS Péter, 1978, *Uráli nyelvrokonaink.* Budapest, Tankönyvkiadó.

HALLIDAY, Michael A. K., 1976, Anti-Languages. *American Anthropologist,* 78: 570–84.

JELISZTRATOV, Vlagyimir, 1998, *Szleng és kultúra.* (Szlengkutatás 2). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

KIS Tamás, 1997, Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: Kis Tamás (ed.), *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* (Szlengkutatás 1). Debrecen. 237–96.

KÖVECSES Zoltán, 1997, Az amerikai szleng. In: Kis Tamás (ed.), *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* (Szlengkutatás 1). Debrecen. 7–39.

MALINOWSKI, Bronislaw (1953): The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: C. K. Ogden–I. A. Richards (eds.): *The Meaning of Meaning.* New York, London. 296–336.

MITHEN, Steven, 1996, *The Prehistory of the Mind. The Cognitive Origins of Art, Religion and Science*. London, Thames and Hudson.

NEMES László, MOLNÁR Péter, 2002, Evolúciós pszichológia: új szintézis (?). *Magyar Tudomány,* 2002/1: 20–32.

PEI, Mario, 1960, *The story of language.* New York, Mentor Books.

PENTTINEN, Antti, 1984, *Sotilasslangin sanakirja.* Porvoo, Helsinki, Juva, Werner Söderström Osakeyhtiö.

PÉTER Mihály, 1999, „Húsz év múlva". (Régebbi és újabb gondolatok a szlengről). In: Fenyvesi Anna, Kis Tamás, Várnai Judit Szilvia (eds.), *Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról).* (Szlengkutatás 3). Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 25–39.

SÁNDOR Klára, 2002, A nyelvi arisztokratizmus alkonya. In: Nyíri Kristóf (ed.), *Mobilközösség — mobilmegismerés.* Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézete. 67–77.

SZABÓ Edina, 2005, *A mai magyar börtönszleng (1996–2005).* (Ph.D. thesis). Debrecen.

SZILÁGYI N. Sándor, 2004, *Elmélet és módszer a nyelvészetben (különös tekintettel a fonológiára).* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

SZILÁGYI N. Sándor, 2006, *Opponensi vélemény Szabó Edina A mai magyar börtönszleng (1996–2005) című doktori értekezéséről.* (Manuscript). Kolozsvár.

SZVETELSZKY Zsuzsanna, 2002, *A pletyka.* Budapest, Gondolat.

TAMÁS Lajos, 1969, *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba.* Budapest.

TAYLOR, R. L., 1994, Subcultures and Countercultures. In: R. E. Asher, J. M. Y. Simpson (eds.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume 8.* Oxford, New York, Seoul, Tokyo, Pergamon Press. 4385–4390.

TENDER, Tõnu, 1997, Az észt szleng és kutatása. In: Kis Tamás (ed.), *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* (Szlengkutatás 1). Debrecen. 91–119.

TRUDGILL, Peter, 2003, *A Glossary of Sociolingusitics.* Edinburgh, Edinburgh University Press.

WORDEN, Robert, 1999, The evolution of language from social intelligence. In: James Hurford, Michael Studdert-Kennedy, Chris Knight (eds.), *Approaches to the Evolution of Language.* Cambridge: Cambridge University Press. 148–166.

ZOLNAY Vilmos, 1983, *A művészetek eredete. (Pokoljárás).* Budapest, Magvető Könyvkiadó.